

Оксана
Довгополова,
Олексій
Каменських

ПУТІВНИК ПО «МЕЖАХ» Проект науково-освітнього семінару з філософії історії «Есхатос»

Ми живемо зараз у дивний момент — навкруги лунають водночас пророцтва щодо кінця світу та оновлення людства, ми переоцінюємо минуле та не знаємо, куди подіти власну пам'ять, на власному бутті відчуваємо розрив часу, не розуміючи — тішитися з цього чи горювати. Одне можна сказати — для гуманітарія такий час надає стільки матеріалів для роздумів та спостережень, що годі й чекати на краще. Саме зосередженість на таких роздумах підштовхнула авторів цих рядків до ідеї створення певного комунікативного поля, в якому представники різних галузей гуманітарного знання відкрили б один одному власний ракурс бачення проблем розриву та межі в історії. В такому контексті три роки тому народилася ідея науково-освітнього семінару «Есхатос», досвід роботи якого вже можна обговорити. Семінар став спільним проектом Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Україна) та Пермського національного дослідницького університету (Росія), вже проведено два «раунди» обговорення (восени 2010 та 2011 років) в Одесі, в яких брали участь представники понад двадцяти університетів з дев'яти країн (Україна, Росія, Болгарія, Ізраїль, Італія, Молдова, Німеччина, Франція, Узбекистан). Ми орієнтувалися саме на формат семінару, в якому бере участь невелика кількість фахівців, щоб мати можливість обговорити доповіді, не поглядаючи на годинник. За результатами семінарів опубліковано дві певною мірою різножанрові, але, сподіваємось, цікаві збірки роздумів учасників співрозмови.

©О. ДОВГОПОЛОВА,
О. КАМЕНСЬКИХ, 2012

Отже, чому «Есхатос»? Εσχάτως давньогрецькою — прислівник, що означає перебування «на межі»,

в точці розмикання зв'язаності. Давньогрецька взагалі багата на терміни, пов'язані з поняттями рубежу, краю, межі, зламу. Можна виокремити цілу низку лексичних гнізд з подібною семантикою — це «гнізда» $\pi\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$ 'а і $\tau\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ 'а, $\epsilon\sigma\chi\acute{\alpha}\tau\omicron\nu$ 'а і $\omicron\rho\omicron\varsigma$ 'а. Нас цікавило поняття, яке найбільш чітко описувало б раптовий розрив, не пов'язаний з якоюсь логікою спрямованого процесу. Перебування у розриві, в точці межі не може бути описане за допомоги якої завгодно термінології, що об'єктивує. Цей позапросторовий, непротяжний локус може бути схоплений лише зсередини — не іменником, але саме прислівником, що виявляє це знаходження на межі. Такий прислівник ми знайшли в «гнізді $\epsilon\sigma\chi\acute{\alpha}\tau\omicron\nu$ 'а», це й є наш $\epsilon\sigma\chi\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$.

Проблему «межі» можна з повним правом визначити як одну з ключових у філософії історії. «Межа», границя, контур — це те, що підводить нас до центрального поняття філософії історії, до поняття Події. Подія завжди обмежена — тим, що знаходиться навкруги, у часі, у просторі. Ми визначаємо сенс історичної Події, виявляючи її «об'єктивні» характеристики — витоки, впливи... Але є ще один ракурс бачення Події — бачення зсередини, з точки зору учасника. *Переживання* Події — особлива «матерія», не пов'язана з якимись «об'єктивними» характеристиками того, що відбувається. Людина переживає Подію як розрив у часі, як перестрибування в інший часовий потік. У різні епохи часові пласти роз'їджаються під ногами людини по-різному — інколи людина намагається розгледіти вічність у зяянні «між часами», інколи зупинити час, інколи видертися з телеологічного диктату історії. Ось це переживання Події, переживання «буття на межі» в його історичному розмаїтті ми й намагалися зробити предметом розмови. Не замахуючись на всеосяжність та вичерпування теми (що було б не просто зухвалістю, але божевіллям), ми поставили собі за мету націлюватися не на узагальнення, а на прискіпливе розглядання конкретних проявів «переживання межі». Слова «нічого, крім тексту» міг поставити епіграфом до свого виступу кожен з учасників.

Щоб дати результат, такий підхід належало реалізовувати в рамках розмови на «завдану тему», отже роботу семінарів було сплановано «по блоках». Ми окреслили проблематику, що її обговорювали на семінарах, не заторкуючи окремі виступи. Кожного з тих, хто висловив свої думки на семінарах, ми зі вдячністю можемо назвати нашими співавторами та однодумцями (в контексті не теоретичної згоди, але розуміння значущості поля розмови). Тут ми спробуємо радше окреслити філософію «Есхатоса», ніж давати скорочений зміст засідань.

Перший семінар, проблематика якого була позначена як «Філософія історії в очікуванні кінця історії», пройшов восени 2010 року. Виходячи з того, що європеєць останніх двох тисяч років сприймає історію як рух, спрямований певною метою, організатори семінару сконцентрували увагу на тих релігійних, ідеологічних, філософських, художніх конструктах, що окреслюють уявлення про переривання цієї цілеспрямованої зв'язаності (це саме штучні теоретичні конструкції, отже, *реального* кінця історії ніхто ще не бачив). Це можуть бути і кінець світу, і досягнення якогось ідеального стану, в якому вже не можуть відбуватися Події. Якщо ми звертаємося до аналізу історично спрямованих картин світу (а історичність не є притаманною всім варіантам бачення світу), історія в них бачить-

ся як частина загального часу існування людства, пов'язана з важким доланням труднощів, антагонізмів, просуванням по певних сходинках — подіях, що позначають точку початку та кінця нового етапу. Кінець історії можна очікувати із острахом, а можна і з надією.

Тому в низці варіантів кінця історії в європейській свідомості поряд опиняються як есхатологічні картини, так і бачення занепаду власної цивілізації (на кшталт Шпенглерового), і утопічні картини світу «навиворіт» (країна Кокань), і найрізноманітніші варіанти проектів «царства Божого на землі» (від Мюнстерської комуні до концепції Фукуями). Спільним в них є вихід людства з подієвого простору — для наших цілей байдуже, чи це є загибеллю людства, чи продовженням існування живих людей в часі без подій. В цьому контексті на семінарі було розглянуто варіанти пізньоантичних проектів бачення часу на «межі» (становлення християнської філософії історії через концепт «зернистого» часу у християнських та гностичних теоретичних побудовах II—IV сторіч, есхатологічні конструкції Тертуліана та істориків церкви IV сторіччя), середньовічних та ранньомодерних есхатологічних концепцій (філософія історії Йоахима Флорського за «Liber Figurarum», очікування 7000-го року від Різдва Христового за матеріалами молдавських літописів, кінець світу в пророцтвах Квірина Кульмана). Цей блок готувався спільними зусиллями модератора О. Каменських (Росія) та істориків М. Русева (Молдова), Є. Кузьміна (Ізраїль).

Окремим блоком обговорення стало переживання розриву часу в європейській свідомості від Ф. Ніцше до В. Беньяміна. В цьому контексті для організаторів було важливо сконцентруватися також на проблемі особистісного переживання переламу, буття гуманітарія за доби «на межі». Центр імені Г. Флоровського філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, репрезентований на семінарі Інною Голубович, вже кілька років веде дослідження у цьому напрямку. Суголосним був виступ С. Астапова (Ростов-на-Дону, Росія) з розвідкою у площині російської філософії. Певні ракурси сприйняття історії у відчутті «межі» було розкрито на матеріалах історичної концепції П.М. Біциллі, пам'яті якого, власне, й був присвячений семінар. Впевненість Й. Гейзинги, П. Біциллі, В. Беньяміна у можливості застосування того способу проникнення в минуле, яке Ф.Р. Анкерсміт називає «високим історичним досвідом» (ключовим тут є те саме розмикання часу), орієнтація та трагічне сприйняття історії як простору, збудованого на неподоланих межах, дало нам змогу повернути проблему також у площину методології гуманітарного дослідження.

Кінець історії може постати також у вигляді відмови підкорятися диктатові історії — це достатньо специфічна форма опору історії, що набуває обертів в останні десятиліття. Коли людину нудить від власної історії (хто ще здатен говорити про «прогрес» після Хіросіми чи Освенциму?), вона хоче все забути та почати, нарешті, жити... Тут і зараз. Досить з нас подій... Забуття як найкраща форма повстання — у випадку історії знання про процес — безпосередньо пов'язане зі здійсненням цього процесу. Звинувачення історії — одна із загальних тем сучасної художньої літератури від Дж. Барнса чи Дж. Кутзее до М. Вельбека з його сагою прощання з людством в «Елементарних частках». Цей блок готував модератор О. Довгополова спільно з колегами з кафедри культурології Санкт-Пetersburg.

тербурзького університету К. Суровою та М. Волковою, а також одеськими культурологами та релігієзнавцями М. Найдорфом, Е. Мартинюком та О. Нікітченко.

Напрямок роботи другого «Есхатоса» був позначений як «Філософія історії в контексті ідеї “межі”». Восени 2011 року ми продовжили розмову про «межі» водночас у більш вузькому та більш широкому контексті. Ширшим виявився «кут зору», в якому виявилися не тільки варіанти кінця історії (хоча й від цієї проблеми ми не відмовились), але й моделі розриву часу, виходу в паралельні часові річища.

На другому «Есхатосі» обговорення будували навкруг кількох стрижневих тем. Першою стала тема розмикання часу у вічність у пізньоантичній свідомості. На тлі класичних античних концепцій співвідношення часу та вічності (Аристотель, Платон) та їхніх відлунь в ісламській філософії розглядали концепції розмикання часу у вічність у Плотина, Ямвліха, Прокла, Дамаскія, Симплікія. Ми дуже вдячні за підтримку відомому фахівцеві з філософії неоплатонізму М. Чейзу (Франція—Канада), чий текст, підготований для нашого семінару, створив поле плідної дискусії.

На продовження лінії розмови першого семінару було подано розвідки у контексті проблеми переривання плину історії без знищення людства в середньовічній християнській (фольклорні конструкти на кшталт країни Кокань та паралельних просторів) та юдейській (концепція рабі Йосефа Альбо) свідомості.

Продовженням минулорічної розмови виявилась і секція, спрямована на обговорення відчуття «меж» у свідомості наших сучасників. Учасники семінару приглядалися до певних маргінальних просторів сучасної культури, що виявляють такі феномени, як, наприклад, «дадаїзація» есхатології, гра з пам'яттю та формування фантомних пам'ятей. Блискучий екскурс проблематики пам'яті в контексті проблеми Чорнобиля петербурзького культуролога М. Волкової є особливо цікавим для українського гуманітарія (на жаль, до матеріалів збірки увійшла тільки частина доповіді). До вже традиційного для нас обговорення теми розриву історичного часу в художній літературі долучився Є. Абдуллаєв (дослідник долі платонівських ідей в духовному просторі Середньої Азії та поет), приїзд якого з дуже далекого від Одеси Ташкенту ми вважаємо справжньою удачею. Особливих барв семінару додали презентації антично-есхатологічної проблематики в сучасному кінематографі київського культуролога О. Кириллової.

Особливо значущою для авторів цих рядків є проблема долі інтелектуальних традицій в контексті розривів тканини історичної зв'язаності. Долі наукових традицій теж цікаві в контексті розмови про «межі»: вони ламаються разом із розламами історії. Наукова думка, наштотхнувшись на розлам, або призупиняється/зникає, або здійснює дивні подорожі в просторі «поза межами». Саме розмова в цьому річищі підвела нас до підготовки «круглого столу», присвяченого феноменові «інтелектуальної контрабанди». Глибини та напруги обговорення проблематики досягло завдяки творчій співучасті у підготовці та проведенні «круглого столу» команди київських дослідників (В. Єрмоленко, В. Кебуладзе, В. Менжулін, А. Богачов), які включилися до розмови саме «командою», збагативши «Есхатос» новою теоретичною лінією. Думка про «контрабанду» з'явилася в контексті розглядання випадків «нелегального» протягування у радянську науку елементів заборонених концепцій (феноменології — у М. Мамардашвілі під «машкарою»

Декарта, у О. Лосева — під «машкарою» марксистської діалектики; дореволюційної «ідеалістичної» медієвістики — у А. Гуревича під «машкарою» дозволеної в переказах школи Анналів). Але в ході підготовки до «круглого столу» відкрилися ширші контури проблеми, в яких окреслилася панорама «контрабандних» образів: від страхітливих та заворожливих доби романтизму до потенційно продуктивних у контексті створення метисного етосу. Матеріали «круглого столу» ми підготували до друку не тільки у вигляді текстів доповідей, але і з обговореннями, що дає змогу зануритись до живого обговорення теми «інтелектуальної контрабанди».

Збірка, підготована за матеріалами другого семінару «Есхатос», виходить з друку. Це черговий крок, чергова сходинка у розмові про проблему «межі» в історії. Кожен дотик до неї відкриває нові грані та «з'являння», що заслуговують на окреме розглядання. Переступаючи чергову «межу», ми наштовхуємося на нову. На осінь 2012 року готуємо новий семінар, на якому буде продовжено розмову про мандрівки наукової думки в ситуації розриву часів та про історичні варіанти сприйняття зіткнення з «межею». Більш докладно заплановано зупинитися на проблемі та концепті «Події на межі» та проблемі зіткнення історичної науки та історичної пам'яті. Повторимося — кожна нова сходинка відкриває нову «межу», за яку кортить зазирнути та придивитися до нових проблем. Скільки сходинок попереду, поки що важко уявити...

Оксана Довгополова — доктор філософських наук, професор кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Олексій Каменських — кандидат філософських наук, доцент кафедри історії філософії Пермського національного дослідницького університету.
